

Monográfia a 16. század végi Habsburg-hadseregről

*Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei
hadsereg a tizenöt éves háborúban.
Hadszervezet, érdekérvényesítés, reform-
kísérletek. Históriaantik, Budapest, 2011.
523 oldal*

A 16. század végi nagy Oszmán–Habsburg háború (1591/93–1606) a történetírásban „hosszú háború” vagy inkább 15 éves háború néven szerepel. Valójában a legtöbb háborúelnevezéshez hasonlóan egyik megjelölés sem túl szerencsés, mivel a „hosszú” jelző nem különbözteti meg más elhúzódó háborúktól (például a 17. század végi, a török kiűzését eredményező úgynevezett visszacsúzó háborútól, 1683–1699), a 15 éves háború megnevezés pedig azért nem pontos, mivel a háború hivatalosan csak 1593 nyarán indult meg a boszniai pasa 1593. június 22-i sziszeki vereségét követően, így csak tizenhárom évig tartott (13 török hadjáratra került sor, 1606-ban már csak béketárgyalások folytak Zsitvatoroknál). Az is tény ugyanakkor, hogy a kortársak a hivatalos háború kitörése előtti, 1591–1592. évi horvátországi török portyákat, kisebb hadjáratokat is beleszámították a háború időtartamába, ahogy ez a zsitvatoroki béke szövegéből is kiténik, ahol tizenöt éve folyó harcokról emlékeztek meg.

A 15 éves háború kutatását sokáig elhanyagolta a történeti kutatás. Ez azért különös, mert saját korában, a 16. század végén Európa legfontosabb történeti eseményének tekintették, pedig folyt közben a németalföldi felkelés a spanyol Habsburg-uralom ellen (1566–1609), Anglia küzdött a spanyol inváziós kísérletekkel (például 1588-ban a spanyol hajóhad, az Armada veresége, majd további Armadák indítása), II. Fülöp a vallásháborúból éppen kilábalta Franciaországot is igyekezett a Katolikus Liga megsegítése

ürügyén megszerezni. Mégis a hatalmas Oszmán Birodalom támadása a keleti Habsburg Monarchia ellen, a végvári rendszer által védett maradék „csonka Magyar Királyság” hősi ellenállása, a Rudolf német-római császárt, magyar királyt támogató keresztény szövetség gigantikus erőfeszítései, a nagy hadjáratok, várívások, csaták (az 1596. évi mezőkeresztesi csata) figyelmet keltettek Európában. Az elhúzódó háborúban tartósan egyik fél sem tudott felülkerekedni. Kezdetben a török Győr elfoglalásával (1594) már Bécsset és közvetve a Német-római Birodalmat is veszélyeztette, utána azonban Esztergom visszafoglalásával (1595) már a magyarországi török hódoltság központja, Buda került veszélybe, amelyet a szövetséges keresztény hadak háromszor is ostromoltak (1598, 1602, 1603), de nem tudtak bevenni. Közben a török elfoglalta Egert (1596) és Kanizsát, mely várakat a háború végéig meg is tartott. Jóllehet a Portától elpártolt a török vazallus Erdély és a két román vajdaság (Havasalföld és Moldva), végül ezek is visszakerültek oszmán uralom alá. Az elhúzódó háború terhei miatt felkelés tört ki Anatóliában (dzseláli felkelések a Porta ellen) és Magyarországon is (Bocskai-felkelés a Habsburg-udvar ellen), a háború vége felé (1603) pedig a perzsák támadása miatt kétfrontos háborúra kényszerült az Oszmán Birodalom. A hosszú háború mindkét fél számára hatalmas költségekkel, valamint a magyarországi hadszíntér jelentős pusztulásával járt, és az erőviszonyok kiegyenlítődése miatt a kompromisszumos zsitvatoroki békével ért véget. A béke alig változtatott a háború előtti status quón, maradt Magyarország megosztottsága a Habsburg és az Oszmán Birodalom között.

Bár a háború kétségtelenül a 16. századi egyetemes történet kiemelkedő eseménye volt, a történeti kutatás kevesebb figyelmet

szentelt neki, mint amennyit megérdemel. Ezt az állítást cáfolni látszik Bagi Zoltán vasos kötete és a bevezető fejezet, amelyben a szerző számba veszi a témával foglalkozó szerzőket, és értékeli hozzájárulásukat. Hasonlóképpen terebélyes a 78 oldalt kitevő bibliográfia a munka végén. Mégis kevés összefoglaló munka készült eddig, amely a háború egészét tárgyalta. Ezek sorában említethetem az általam írott monográfiát, amelyben összegeztem a 15 éves háború katonai és politikai eseményeit levéltári és más források, illetve szakirodalom alapján.¹ Jan Paul Niederkorn osztrák kutató kiváló, levéltári forrásokra építő kötetet adott közre a háború nemzetközi politikai és diplomáciai háttéréről.² Ivanics Mária alapos kutatásokon alapuló kismonográfiát készített a Krími Tatár Kánság háborúban való részvételéről és szerepéről.³ Caroline Finkel jóvoltából monográfia áll rendelkezésünkre az Oszmán Birodalom háborús logisztikai kérdéseiről (hadszervezet, élelemellátás, költségek stb.).⁴ E monográfiákon kívül néhány könyv a hosszú háború egyik vagy másik hadjáratával, várostromával vagy csatájával foglalkozott. A legtöbb, Bagi Zoltán bibliográfiájában is szereplő munka azonban rövidebb vagy hosszabb tanulmány. Bagi Zoltán nagyszabású kötete viszont a monográfiák sorát gazdagítja. A szerző a háborút nem a szokványos katonai vagy politikai aspektusból vizsgálja, hanem a Habsburg-hadsereg szervezési-toborzási, szervezeti, pénzügyi, azaz logisztikai kérdéseit vizsgálja. Úgyis fogalmazhatnánk,

hogy Bagi könyve ugyanazt a tematikát követi, mint Caroline Finkel említett munkája oszmán vonatkozásban. Valójában azonban a két kötet eltér szerkezetében és tartalmában is. Ez magyarázható részben az európai, Habsburg és a keleti, oszmán haderő közti differenciával, részben a rendelkezésre álló forrásanyag eltéréseivel. Mindenképpen kiemelendő, hogy Bagi Zoltán monográfiájában új, korszerű trendet követett, amikor nem a háború eseményeinek elemzésére, hanem a Habsburg-hadsereg szervezésére, felépítésére, társadalmi összetételére, és logisztikai kérdéseire fókuszáló összegzést adott.

Az előszó és historiográfiai áttekintés után a szerző két témát tárgyal a két bevezető fejezetben. Előbb a keresztény csapatok létszámával foglalkozik a 15 éves háború hadjáratok során. Nem könnyű pontos létszámadatokat közölni, mivel csak elszórt és nem mindig megbízható források állnak rendelkezésünkre. Bagi Zoltán joggal hangsúlyozza, hogy meg kell különböztetnünk a zsoldba fogadni kívánt katonaság létszámát a hadjáratban ténylegesen részt vevő keresztény haderőtől. Egyfelől nemcsak a császári katonasággal, tehát a Német-római Birodalomból származó csapatokkal kell számolnunk, hanem a szövetséges Pápaság és kisebb itáliai államok zsoldosaival, illetőleg a spanyol király segélycsapataival is. Egy Nicolaus Gabelmann⁵ által készített 1595. évi összeírásból meglehetősen pontos adataink vannak a különböző zsoldos csapatok létszámáról. (Ezt a fontos levéltári forrást Bagi Zoltán már publikálta egy tanulmányában

¹ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.

² Niederkorn, J. P.: *Die europäische Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993.

³ Ivanics Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapest, 1994.

⁴ Finkel, C.: *The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593–1606*. Wien, 1988.

⁵ Nicolaus Gabelmann (†1596) német (mecklenburgi) származású, Magyarországon hosszabb időt eltöltő, Késmárkon (1585–1587), Csepregen (1587–1588), majd Grazban működő (1591–1593) tanár. A 15 éves háború során 1593-tól hadi történetíróként működik, az 1595. évi hadjáratban hadititkár Karl von Mansfeld fővezér mellett. Megörökítette Mansfeld 1595. évi hadjáratát (*Mansfeldiana militia Hungarica*), hadinaplót vezetett a hadjárat eseményeiről. Ehhez kapcsolódik a császári haderőről szóló részletes összeírás.

más forrásokkal együtt.) Ennek tanúbizonyossága szerint a gyalogság és lovasság együttesen majdnem 58 ezer főt tett ki. Bagi mértékadó óvatossággal értékelve ezt az értékes kútfőt, megállapítja, hogy az Esztergom visszavételét eredményező 1595. évi hadjárat során a keresztény haderő sohasem érte el ezt a létszámot, legfeljebb 35–40 ezer főre rúgott. Más levéltári forrásokat is idevonva úgy vélekedik, hogy a keresztény seregek a háború folyamán 25–40 ezer fős tényleges harcolói állománnyal rendelkeztek.

Egy hosszú fejezet foglalkozik a császári királyi sereg vezérkarával, a különböző főtisztokkal és funkcióikkal. Ahogy azt Bagi Zoltán helyesen hangsúlyozza, ez a korszak átmeneti periódust jelentett az állandó hadsereg és tisztikar formálódásának folyamatában. A sereg főtisztjeinek kinevezésekor különböző szempontok érvényesültek, a nemesi származás, a politikai befolyás, a katonai tapasztalat stb. A császári sereg legmagasabb rangja a főhadparancsnok (*General Feldobrist*) tisztség volt, amelyet elvileg Rudolf császár tölthetett volna be, de ő nem-hogy hadsereget nem irányított sohasem, de még Prágából sem mozdult ki. Így azután rokonai, Mátyás, Miksa vagy Ferdinánd főhercegek helyettesítették ebben a tisztségben. Egyikük sem volt azonban túlságosan járatos a hadviselés tudományában, így aztán megfelelő főhadparancsnok-helyetttest (*General Obrist-Leutnant*) kellett kinevezni a főhercegek mellé. Ilyen volt például a kiváló Karl von Mansfeld (1595), a szintén jó képességű Adolf von Schwarzenberg (1599) vagy Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege (1600–1601), illetve Giorgio Basta (1604–1605). A legfontosabb főtisztt a fő-tábormester (*General Obrist-Feldmarschall*) volt, aki a lovasság főparancsnoki tisztét is betöltötte, és az egész sereg tényleges vezetőjeként a hadműveleteket irányította. Ezt a fontos pozíciót több kiváló parancsnok (Adolf von Schwarzenberg, Herman Christoph Russworm stb.) is betöltötte a hosszú háború során. Munkájukat olyan

más fontos tisztek segítették, mint a főtábornagy-helyettes, a tüzérség főparancsnoka (*General Obrist-Zeugmeister*) és más főtisztok. Az utóbbiak között említhetjük a tábor őrzésért felelős főstrázsamestert (*General Obrist-Wachtmeister*), a tábor kialakításával foglalkozó főkvártélymestert (*General Obrist-Quartiermeister*), a csapatok ellátását felügyelő főélelmestert (*General Obrist-Proviantmeister*), az élelem, az utánpótlás és málha szállítását irányító főszekérmestert (*General Obrist-Wagenmeister*), a tábor fegyelméért felelős főprofoszt (*General Obrist-Profos*), a kihágásokért a büntetéseket kiszabó főszóltészt (*General Obrist-Schultheiß*) és más főtiszteteket. Bagi Zoltán alapos elemzést ad a főtisztok feladatairól, és hangsúlyozza, hogy néha hatásköri problémák is adódtak.

A következő rövidebb fejezet körvonalazza a császári sereg különböző csapatneveit és fegyverzetüket. A toborzott gyalogságot nagyobb egységekbe, 3–4 ezer főből álló ezredbe, regimentbe és 300–400 fős zászlókba (*Fahne*) szervezték. A gyalogság nagyobb része tüzfegyvereket, keréklakatos puskákat (*arquebus*), keréklakatos és kanócos muskétákat használt. A tüzfegyveres alakulatokat hosszú pikával vagy pallossal felszerelt egységek védelmezték. Az új, kontramarsként ismert gyalogsági taktika a tüzelő sorok helycseréjére épült, továbbá a pikás egységekkel való együttműködésre. Ezt a formációt 'spanyol négyszög'-nek nevezték. A kontramarsot alkalmazó taktikára jó példát mutat az 1600 októberében vívott kani-zsai-sormási csata. A szerző a lovasság típusait is bemutatja. Ezek a következők: a „fekete lovasok” (*Schwartzreiter*), a lovas lövészek (*archibusierek*), a vértéslovasok (kü-rasszírok) és a dragonyosok. Az utóbbiakat néha lóra ültetett gyalogosoknak is tekintették a történeti kutatásban. Ezek a lovas egységek könnyű puskákkal, pisztolyokkal, kardokkal voltak felfegyverezve, és valamilyen könnyebb vagy nehezebb páncélt viseltek. Hadakozási módszerük, az úgynevezett

'caracole' hasonlított a gyalogság kontramarsára, itt is felváltva tüzeltek az egyes sorok.

A következő fejezetek a gyalogság és a lovasság felfogadásának, toborzásának folyamatát, a csapatok szervezetét, tisztjeiket és stábjukat, valamint a felfogadott katonaság szemléjét, mustráját tárgyalják. Ez utóbbiról jegyzékek készültek, amelyek fontos forrásaink. Bagi Zoltán rendkívül alaposan elemzi a zsoldos katonaság felfogadásának kérdéskörét. A toborzás főszereplője, organizátora és lelke az *Obrist*-hadivállalkozó volt, egy kinevezett tiszt, akit azzal bíztak meg, hogy zsoldba fogadjon meghatározott számú gyalogos vagy lovas katonát. A hadivállalkozó szerződésben (*Bestallung*) kötelezte magát, hogy kifizeti a felfogadott katonákat, beszerzi a szükséges fegyvereket és hadiszereket. Az *Obrist* ennek fejében jogosult volt arra, hogy a szerződésben kikötött pénzt felvegye a német birodalmi gyűlés által megszavazott töröksegélyből (*Türkenhilfe*) vagy más forrásból. Bagi bemutat különböző hadivállalkozókat, akik nemes ausztriai, német, francia vagy más családokból származtak. Az *Obrist*-vállalkozók nemcsak felfogadták ezeket a zsoldosokat a Német-római Birodalom területén, hanem megszervezték, fizették és hadba vezették őket a magyarországi háborúban. A vállalkozók számára ez jó üzletnek bizonyult. Ezt igazolja, hogy sokan törekedtek arra, hogy megbízási szerződést kapjanak Rudolf császártól. A szerző részletes elemzést ad a szerződések, *Bestallungok* típusairól. A felfogadott katonák mustrája fontos része volt a toborzás folyamatának, ahol a zsoldosok felett biztosok tartottak szemlét, a katonák meghallgatták szerződésük szövegét, esküt tettek, megkapták első zsoldjukat, és megkezdték hosszú menetelésüket a magyarországi frontra, hogy megküzdjenek a törökökkel.

A zsoldba fogadott katonák társadalmi hátterét is vizsgálja egy fejezet. Általában véve valamennyi társadalmi réteg jelen volt a császári-királyi seregben. A lovasság eseté-

ben a középkori tradíciók erősebben érvényesültek, így a nemesség aránya ebben a fegyvernemben jóval magasabb volt, mint a gyalogságnál. A gyalogos közkatonák javarészt az alacsonyabb társadalmi rétegből (parasztok, városi szegények stb.) kerültek ki, míg tisztjeik főként nemesi származásúak voltak.

Bagi Zoltán több fejezetet szentelt a hadsereg finanszírozási kérdéseinek, különösképpen a katonaság fizetésének. A *Bestallungok* rögzítették a parancsnok (*Obrist*), a stábjja és a 3–6 hónapra felfogadott katonák zsoldját. Egy német gyalogos 'ezred', *regiment* hat havi zsoldja csaknem 300 000 rhénusi forintot tett ki, míg egy lovasegységé (1000 lovas) 200 000 forintra rúgott. A szerző konkrét példákkal illusztrálja azt a gigantikus kiadást, amelynek terhe a Habsburg kincstárra hárult a zsoldos katonaság kifizetésével. Korabeli becslések legalább 3–4 millió forintos kiadással számoltak, amely meghaladta a Habsburg Monarchia évi teljes bevételét. Bagi hangsúlyozza, hogy az emelkedő katonai költségek tényezői között meg kell említeni az ún. árforradalom (elsősorban az agrárárak emelkedése) hatását, az *Obrist*-vállalkozók, tisztok és a zsoldos közkatonák visszaéléseit. A Habsburg-adminisztráció készített tervezeteket, hogy csökkentse az irtózatot kiadásokat, de ezek a törekvések nem jártak és nem is járhattak eredménnyel.

Bagi Zoltán kiváló monográfiája a császári hadsereg szervezetéről, finanszírozásáról és logisztikájáról értékes hozzájárulás a 15 éves háború kutatásához. A kiadatlan levéltári forrásokra és bőséges szakirodalomra épülő feldolgozás számos új eredménnyel, megfigyeléssel gazdagította a Habsburg-hadsereggel és a 15 éves háborúval kapcsolatos kutatást. A kötet nemcsak a korszakkal foglalkozó kutatók számára hasznosítható, hanem alapvető kézikönyv lehet a felsőoktatásban is.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ